

LBRIS

We know
books

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, sector 6
cod poștal 060269, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării
Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COCEI, LIVIU IULIAN

Homo ironicus : o abordare antropologică a ironiei filosofice /
Liviu Iulian Cocei. - București : Eikon, 2022
ISBN 978-606-49-0808-7

1

Copertă: Edgar Degas, *Tineri spartani exersând* sau
Tinere spartane provocând băieții (pictură în ulei, an 1860).

DTP: Valerian Susan

Editor: Valentin Ajder

LIVIU IULIAN COCEI

HOMO IRONICUS

**O abordare antropologică
a ironiei filosofice**

E I K O N

București, 2022

CUPRINS

Introducere	7
CAPITOLUL 1.	
GENEALOGIA IRONIEI	21
1.1. Preistoria ironismului.....	21
1.1.1. Mimetismul ca supraviețuire prin (di)simulare.....	21
1.1.2. Limbaj și ironie în universul non-uman?.....	28
1.2. Anvergura dimensiunii antropologice a ironiei.....	35
1.2.1. De la semn la simbol. Câteva considerații privind unicitatea omului	35
1.2.2. Omul ca <i>fuință ironizatoare</i>	43
1.2.3. Impactul ironiei asupra <i>umanizării</i> lumii.....	47
CAPITOLUL 2.	
TIPOLOGIA IRONIEI	61
2.1. Ironia non-verbală.....	61
2.2. Ironia para-verbală.....	72
2.3. Ironia verbală.....	77
2.3.1. Definiții și conexiuni conceptuale.....	77
2.3.1.1. Conexiuni retorice.....	78
2.3.1.2. Conexiuni estetice.....	83
2.3.1.3. Conexiuni etice	94
2.3.1.4. Conexiuni psihologice.....	108
2.4. Ironia filosofică.....	119

CAPITOLUL 3. PARADIGMELE ISTORICE

ALE IRONIEI FILOSOFICE

3.1. Spiritul Antichității grecești	134
3.1.1. Tatonări presocratice	138
3.1.2. Ironia socratică și începutul reflecției etice	143
3.1.3. Moralismul intempestiv al cinicilor.....	153
3.1.4. Lucian din Samosata, un moralist eclectic	158
3.2. Ironia religioasă în perioada Patristicii și a Evului Mediu	164
3.3. Perspective umaniste în gândirea ironică a Renașterii și a Barocului	185
3.3.1. Dante Aligheri și Francesco Petrarca împotriva ignoranței scolasticilor	190
3.3.2. Diplomație și toleranță în gândirea lui Erasmus din Rotterdam.....	201
3.3.3. Influența gândirii erasmienne asupra umorismului lui François Rabelais.....	213
3.3.4. Giordano Bruno și „reformarea lumii”	223
3.3.5. Michel de Montaigne și Blaise Pascal sau itinerariul ironismului de la umanism la teantropologie	231
3.4. Iluminismul sau elogiul rațiunii critice	248
3.5. Romantismul ironic german și „momentul” Søren Kierkegaard.....	262

CAPITOLUL 4. AVATARURILE FILOSOFICE

ALE IRONIEI POSTMODERNE.....

4.1. Nietzsche sau zorii neo-cinismului	280
4.2. Virulența nihilismului și explorarea limitelor sale	303
4.3. Anarhismul politic și metodologic.....	322

4.4. Muzica și „filosofia” culturii pop: între ironologie și muzicologie	338
4.5. Provocarea ecologismului: de la blândețea civismului la asprimea cinismului	358

Post-scriptum edificator. Umanismul *ironismului*

<i>universal</i> la Richard Rorty	376
---	-----

CONCLUZII.....

Bibliografie.....	397
-------------------	-----

CAPITOLUL I

GENEALOGIA IRONIEI**1.1. PREISTORIA IRONISMULUI****1.1.1. Mimetismul****ca supraviețuire prin (di)simulare**

Pentru sondarea rădăcinilor antropologice ale ironiei, vom întocmi o *genealogie* a acesteia, în care vor fi identificate unele moduri de manifestare premergătoare comportamentului ironic.²² Astfel, vom analiza forme specifice de prefăcătorie, simulare și înșelare, caracteristice și altor trepte ale vieții decât cea umană. Exemplele de mimetism din regnul animal pe care le vom invoca reprezintă moduri de înșelăciune asemănătoare celor care se întâlnesc într-o formă mai elaborată în cadrul relațiilor interumane. Deși *ironia* diferă de simpla *înșelare*, vom realiza totuși o analiză a situațiilor în care animalele dovedesc că pot induce în eroare, apropiindu-se de ceea ce noi numim ironie non-verbală.

---

²² *Genealogia* reprezintă, în cazul de față, o investigație asupra originii și evoluției ironiei nu doar din perspectiva istoriei naturale, ci și a culturii. În partea secundă a acestui capitol, termenul trebuie înțeles mai curând în sensul lui Nietzsche. Într-un mod nu foarte diferit am fi putut utiliza termenul *memeologie*, adică „genealogie culturală” (după ideea lui Richard Dawkins, care propune, în *Gena egoistă*, termenul *memă* – analog celei de *genă* – pentru a desemna o structură care se perpetuează de-a lungul generațiilor nu la nivel biologic, ci cultural).

Cunoaștem numeroase cazuri de camuflare (și, deci, de păcălire) din lumea animalelor, care sugerează că ironia își are originea în acest tip de inteligență. Mai mult decât atât, forme de înșelare a așteptărilor pot fi întâlnite chiar și în cazul plantelor, care, după unele observații, nu se lasă consumate chiar atât de ușor.²³ Revenind la „priceperea” și „perceperea” animalelor, chiar și a celor aflate pe treptele incipiente ale evoluției, întâlnim multe „metode” prin care o specie o înșală pe alta, multe bazându-se pe o formă de camuflare.²⁴ În afară de aceasta, un alt procedeu „amăgitor” de care se folosesc e *simularea atacului*. Diverse specii, în special carnivorele, se prefac că își îndreaptă atacul într-o anumită direcție pentru a intimida și a lua prin surprindere așteptările prăzii. Altele, în schimb, simulează că sunt rănite pentru a distra atenția prădătorului. De exemplu, se știe că păsările care își fac cuibul la nivelul solului se comportă, de multe ori, în felul următor atunci când se apropie un animal de pradă:

„se îndepărtează pe furiș de ouăle vulnerabile sau de pui și se prefac, în mod ostentativ, că au o aripă ruptă: ele dau din aripi, se prăbușesc, scot țipete vrednice de milă. Toate acestea

²³ Deoarece plantele nu se pot apăra prin gesturi sau comportamente complexe, așa cum fac animalele, „recurg” la o altfel de strategie defensivă, modificându-și, de pildă, compoziția chimică: „Majoritatea plantelor au dezvoltat în compoziția lor zeci și zeci de toxine în scop defensiv: insecticide, substanțe iritante, paralizante, otrăvitoare și multe alte substanțe chimice cu acțiune împotriva ierbivorelor.” (Steven Pinker, *Cum funcționează mintea*, Editura ALLFA, București, 2009, p. 43) Aceste *transformări* ale plantelor le putem interpreta ca fiind dovezi de înșelare a simțurilor celor care vor să le consume. În acest sens, un exemplu potrivit e cel al plantelor carnivore. Ele induc în eroare vigilența insectelor care cred că și-au găsit foarte ușor hrana, devenind ele însele gustarea acestor plante. Altfel spus, această specie bizară reușește să păcălească vietăți considerate superioare regnului vegetal, mai ales că uneori îi cad în capcană nu doar insecte, ci chiar și broscuțe.

²⁴ Unele specii de insecte, de pildă fluturii *kallima paralekta*, imită perfect frunzele ramurilor pe care se așază, atât din punct de vedere al culorii, dar și al structurii frunzei, așa încât nu pot fi reperate de potențialii devoratori. De partea cealaltă a lanțului trofic, mult mai cunoscut este *cameleonul*, o reptilă care-și schimbă culoarea în funcție de mediul în care se află, disimulând faptul că este prezentă.

îl îndepărtează pe animalul de pradă de cuib, îl fac să alerge în zadar, fără să prindă vreodată hrana «ușoară» care li se oferă»²⁵.

În plus, unele animale, atunci când se află în pericol, simulează chiar faptul că ar fi moarte pentru a îndepărta pericolul.²⁶

Observăm că toate aceste *prefăcătorii* au fie o funcție de apărare, fie una de capturare a prăzii. Pentru a ne apropia și de semnificația ironiei – fără a încerca să antropomorfizăm comportamentele animalelor – va trebui să găsim circumstanțe în care sunt vizate și alte scopuri ale disimulării decât asigurarea hranei și a securității corporale. Vom căuta sensuri ludice și estetice, care sunt tot forme de înșelare, dar de altă natură decât cele care urmăresc avantaje concrete sau imediate.

Obișnuim să spunem că omul nu este singura ființă care se joacă, comportamente similare fiind întâlnite și în cazul multor specii de animale. Căinii, de pildă, la fel ca multe alte mamifere, se joacă prefăcându-se că se mușcă unii pe alții. Iată cum descria chiar Charles Darwin mușcătura ludică a câinelui său:

„Atunci când terierul meu mă mușcă de mână, adesea mârâind în același timp, dacă mă mușcă prea tare și îi spun *ușurel, ușurel*, el continuă să muște, însă îmi răspunde dând de câteva ori din coada, prin care pare să spună: «Nu o lua în serios, e numai o glumă»»²⁷.

Desigur, însuși faptul că terierul *doar* „pare să spună” aceasta nu trebuie luat prea în serios. Dincolo de controversa privind actul

²⁵ Daniel C. Dennett, *Tipuri mentale. O încercare de înțelegere a conștiinței*, Humanitas, București, 2006, p. 139.

²⁶ În acest sens, cunoscute sunt anumite insecte, găște, dar și vulpile, care devin brusc inerte în fața unui pericol. Avem de-a face, totuși, cu un subiect controversat, deoarece, pentru mulți cercetători ai fenomenului, simularea morții animalelor este supraapreciată. Aceștia susțin că animalul doar *pare* că simulează moartea, în realitate fiind vorba doar de un leșin cauzat de frica copleșitoare.

²⁷ Charles Darwin, *Expresia emoțiilor la om și animale. Despre instinct*, Editura Academiei Române, București, 1967, p. 38.

„deliberat” (conștientizat) al cămelui de a se juca, mușcatul în joacă demonstrează totuși că nu reprezintă ceea ce semnifică mușcătura în mod obișnuit, adică vătămare. Semnificația mușcatului ludic e opusă mușcatului violent, fiindcă în mod obișnuit nu implică niciun fel de daună. Chiar dacă animalele nu sunt conștiente de dihotomia seriozitate-joc, ele par a acționa în mod instinctiv fie într-un sens, fie în celălalt.

În ceea ce privește dimensiunea estetică a vieții animalelor, putem lua drept exemplu comportamentul anumitor păsări. Dintre acestea, cele mai amuzante specii sunt probabil papagalii. Spre exemplu,

„Papagalii kea (*Nestor notabilis*) sunt uimitori. Există încă din 1947 descrieri ale acestor papagali extraordinari ale căror jocuri de iarnă sunt de-a dreptul remarcabile: fac bulgări de zăpadă pe care îi rostogolesc în față, iar cei mai tineri au reputația unor adevărați clovni”²⁸,

scrie cercetătorul francez, înfățișând latura aproape umană a comportamentului acestei specii.²⁹ Cât despre cântece, știm că de

²⁸ Dominique Lestel, *Originile animale ale culturii*, Editura Trei, București, 2004, p. 184.

²⁹ În acest sens, ne putem referi și la păsările cântătoare, care își atrag posibilități parteneri prin orchestrarea unor cântece deosebit de frumoase și de complexe. Unele dintre aceste păsări, de pildă *Mimus polyglottos*, imită glasurile multor animale, inducându-le în eroare și dând impresia că se și amuză de nelămurirea lor. În acest sens, iată ce scria Constantin Georgiade în perioada interbelică: „Imitațiunea aceasta n-ar fi mare lucru, dacă ea s-ar mărgini la un joc pur mecanic. Ceea ce este curios și interesant este faptul că această pasăre se folosește de admirabila sa facultate de imitațiune pentru a pune aceleași animale într-o mare fierbere. Ea imită glasurile animalelor pentru a ațâța animalele de aceleași specii, pentru a le induce în eroare, pentru a le pune pe false piste... , ca și cum ar urmări să se distreze pe socoteala lor.” (Constantin Georgiade, *Originile magice ale minciunii și geneza gândirii*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 11-12) Deși este evident că o astfel de pasăre creează situații comice prin confuziile pe care le stârnește, iarăși, nu putem fi absolut siguri de intenția sa asumată de a se distra. Este foarte posibil ca aceasta să nu urmărească decât să comunice cu

obicei, o pasăre le imită doar pe cele specifice propriei specii; însă, nu este o regulă unanimă, fiindcă,

„în comparație cu activități mai utilitare, păsările au o tendință impresionantă de a limita monotonia propriilor cântece. La fel procedează muzicienii. Tot ca ei, păsările cu cântece elaborate dovedesc interes pentru structura sunetelor imitând cântecele altor indivizi, chiar dacă aparțin altor specii în captivitate”³⁰.

Ar reieși de aici că păsările pot avea un anumit „sentiment” estetic. Pentru exemplificare ne putem gândi tot la papagali, care sunt capabili să învețe, într-o oarecare măsură, inclusiv limbajul uman articulat. Spre deosebire de maimuțe, care nu au corzile vocale suficiente de dezvoltate și de potrivite pentru a vorbi, aceste specii de zburătoare sunt apte pentru a-și însuși un vocabular destul de consistent. Desigur, papagalii nu prea dau semne că și înțeleg sensul cuvintelor pe care le folosesc, existând dubii legitime dacă nu cumva aceștia doar le repetă automat, în loc să le combine în mod inteligibil.

Prin urmare, problema care se pune cu adevărat în ceea ce privește simțul estetic la unele animale este dacă acestea se prefac în

alte păsări, încercările sale eșuate fiind ilare doar dacă le privim din perspectivă umană. Pe de altă parte, nu putem ști cu certitudine nici dacă acestea cântă doar în scopul de a le atrage pe altele, deoarece ele pot continua mult timp să o facă chiar și atunci când nu există vreuna prin apropiere, dând impresia unei delectări. De aceea, o bună întrebare ar fi: de ce și-a dezvoltat această pasăre capacitatea neobișnuită de a imita sunete atâtea de complexe, mai mult decât i-ar fi util din punctul de vedere al supraviețuirii sau al împerecherii? Oare nu există și o semnificație estetică la mijloc? „câci «batjocoritorul» [sturzul batjocoritor sau mierloiu american] farmecă, la fel ca privighetoare, prin ciripitul său și, în plus, ne amuză prin caracterul înăscut de a imita cântecul sau, mai curând, glasul celorlalte păsări; fără îndoială că de aici îi vine și numele de «batjocoritor». Departe însă de a face ca aceste cântece străine, pe care le repetă, să fie caraghioase, pare că nu le imită decât ca să le înfrumusețeze; s-ar crede că, însușindu-și toate sunetele ce-i izbesc auzul, nu caută decât să-și îmbogățească și să-și perfecționeze propriul său cântec și să-și exerseze, în toate felurile posibile, neobositu-i glas.” (Georges Louis Leclerc Buffon, *Istoria naturală*, Editura Minerva, București, 2008, p. 479)

³⁰ Dominique Lestel, *op. cit.*, p. 200.

mod conștient sau sunt ghidate doar de instincte. Dovezile anecdotice, deși par convingătoare, nu pot fi luate în serios din punct de vedere științific, tocmai pentru că sunt ambigue și lasă prea mult loc de interpretare. De aceea poate că cel mai potrivit ar fi să căutăm dovezi clare numai în cazul maimuțelor antropoide.

Unele experimente sugerează că maimuțele superioare sunt într-adevăr capabile să inducă în eroare în mod voit, fapt care presupune că au cel puțin conștiința propriei individualități. Conform unor cercetători precum Andrew Whiten și Richard Byrne – care descriu o așa-zisă „înșelăciune tactică” – unele dintre acestea ar fi capabile să înșele și să mintă voit. Un bun exemplu în această privință este cel dat de un primatolog olandez, citat de paleoantropologul Richard Leakey:

„Un cimpanzeu mascul adult se afla singur într-o zonă de hrănire, când, prin mijloace electronice s-a deschis o lădiță dezvăluind prezența unor banane. Tocmai atunci a sosit un al doilea cimpanzeu; primul a închis repede cutia și a șters-o de acolo, prefăcându-se nepăsător, ca și cum nimic neobișnuit nu se petrecuse. A așteptat apoi plecarea intrusului, după care repede a deschis lădița și a scos bananele. Cu toate acestea, a fost păcălit. Intrusul nu plecase, ci se ascunsese și așteptase să vadă ce se întâmplă. Înșelătorul fusese înșelat”³¹.

Acest experiment dovedește că cimpanzeii pot înșela cu intenție și, prin urmare, sunt capabili să distingă între existența proprie și a celorlalți. Dar un neurobiolog contemporan pare a fi ceva mai prudent totuși:

„Cimpanzeii pot folosi viclenia: un cimpanzeu poate ghici ceea ce este probabil să gândească un alt animal și poate exploata această cunoaștere. Dar cele mai multe dintre maimuțe nu par să aibă mașinăria mentală necesară pentru a se înșela una pe alta”³².

³¹ Richard Leakey, *Originea omului*, Humanitas, București, 1995, p. 190.

³² William H. Calvin, *Cum gândește creierul. Evoluția inteligenței*, Humanitas, București, 2006, p. 34.

Lăsând deoparte abilitățile cognitive probabile ale celorlalte maimuțe, capacitatea cimpanzeilor (în mod special a bonobilor) de a înșela cu intenție vădește existența unei inteligențe apropiate celei umane. Însă, aceasta nu dovedește faptul că aceștia au și o „conștiință de sine” similară omului. Pentru a stabili dacă cimpanzeii și alte animale inteligente au conștiință de sine s-au întreprins multe alte experimente, mai mult sau mai puțin controversate. Dar în general, concluziile acestor experimente,

„sugerează că animalele care trăiesc în comunități complexe au *reprezentări de sine*. Experiențele în laborator ale lui Gallup Jr. au dobândit o meritată notorietate, dar în mediu natural ele sunt în același timp controversate și inaplicabile. Gallup Jr. începe prin a-i familiariza pe cimpanzeii cu oglinzile. Când acest stadiu este însușit și maimuța începe să privească în oglindă părți ale corpului pe care altfel nu le poate vedea, experimentatorul o adoarme și îi face un semn colorat pe frunte. Când se trezește și se privește în oglindă, cimpanzeul remarcă imediat pata de pe frunte și duce mâna la ea s-o șteargă. Este remarcabil că animalul nu încearcă niciodată să șteargă pata de pe fruntea animalului pe care îl vede în oglindă. Pentru Gallup Jr., un asemenea comportament este semnul că cimpanzeul are conștiință de sine – sau mai degrabă o *reprezentare de sine*, cum va afirma după câteva critici acerbe”³³.

Se-nțelege de ce se evită sintagma „conștiință de sine”, deoarece aceasta presupune mult mai mult decât a te recunoaște vag în oglindă și a te disocia de restul indivizilor. A avea conștiința propriului sine înseamnă a te delimita inclusiv față de lumea în care trăiești și a crede că trupul nu este decât „învelișul” efemer a ceea ce *suntem* la nivel interior. Or, deocamdată nimic hotărâtor nu sugerează acest aspect în privința animalelor. Putem spune doar că cimpanzeii pot minți voit datorită „reprezentării de sine” pe care o au, dar nu spre a dezvălui sensuri mai profunde, ci doar spre a-și satisface o necesitate imediată. Pentru a afla dacă acestea pot dezvolta și un simț

³³ Dominique Lestel, *op. cit.*, p. 173 (subl. n. L.I.C.).

al umorului sau al ironiei, ar trebui să încercăm să înțelegem mai întâi natura limbajului animal, respectiv modul cum se realizează comunicarea între maimuțele antropoide.

1.1.2. Limbaj și ironie în universul non-uman?

Transmiterea de „informații” între indivizii unei specii este caracteristică tuturor viețuitoarelor. Altfel spus, comunicarea nu este doar un privilegiu al omului, animalele având un anumit tip de limbaj prin intermediul căruia interacționează cu mediul. Dar, la fel ca în cazul abilităților de simulare și de camuflare, limbajul animal este, în general, pur instinctiv. Lăsând la o parte, momentan, problematica comunicării autentice între maimuțele superioare, avem dovezi care susțin existența unui limbaj specific al albinelor. Primele cercetări de acest fel sunt cele ale naturalistului austriac Karl von Frisch, care chiar descifrase limbajul albinelor în 1946. Acesta a observat faptul că harnicele insecte execută niște mișcări specifice, asemănătoare unui dans, atunci când vor să transmită albinelor din stup că au descoperit o sursă de hrană. În felul acesta, albina poate comunica stupului distanța și locul în care se află. Fără a intra în detaliile acestui mod complex de semnalizare, trebuie adăugat faptul că descoperiri mai recente arată că albinele pot schimba informații și prin intermediul feromonilor. Deci, limbajul animal nu este atât de simplu cum s-ar crede la prima vedere. Dar, după cum vom vedea, în pofida acestei complexități comunicaționale de care sunt capabile, ele nu pot atinge nivelul de inteligibilitate și de creativitate specifice limbajului omenesc.

În primul rând, în cadrul limbajului animal, informațiile comunicate sunt precise, în sensul că există o legătură indisolubilă între ceea ce este transmis și modul de transmite. De pildă, chiar și

în cadrul comunicării dintre maimuțe, prin care acestea dezvoltă un sistem de strigături foarte complex, întâlnim aceeași univocitate:

„strigăturile sunt mai puțin flexibile decât limbajul deoarece ele sunt automate și nu pot fi combinate. Când primatele nonumane găesc de mâncare și descoperă un pericol, simultan, ele pot face doar o singură strigătură”³⁴.

În schimb, în cazul limbajului uman informațiile pot fi transmise în diverse moduri, folosind cuvinte diferite pentru aceeași idee comunicată. Întrucât numai omul poate pricepe sensurile multiple ale cuvintelor, devine clar faptul că limbajul conotativ este însușit doar de el, această caracteristică fiind vitală în înțelegerea *dimensiunii antropologice a ironiei*.

După cum afirmam anterior, comunicarea între animale ține mai mult de instinct, rare fiind ocaziile în care animalul învață să își exprime gândurile printr-un limbaj *străin*. Limbajul specific predominant al cimpanzeilor, de pildă, este cel para-verbal, format din mârâieli și țipete. Acestuia i se adaugă un limbaj non-verbal rudimentar, care, uneori, poate fi îmbunătățit printr-un antrenament intens de învățare a semnificațiilor cuvintelor omenești și care pot fi exprimate prin gesturi.

În acest sens, avem în vedere cazul maimuțelor mari, pe care unii primatologi au încercat să le învețe un limbaj simbolic și, după cum se constată, au și reușit, infirmând astfel ideea că numai oamenii pot învăța să folosească simboluri. Este cunoscut cazul primatei Kanzi care, sub atenta instruirea lui Sue Savage-Rumbaugh, a ajuns la performanța de a înțelege enunțuri mai complicate decât comenzi banale precum „adu cana” sau „lasă mingea”. Acum se știe că:

„gorilele și cimpanzeii pot înțelege și utiliza simboluri non-verbale bazate pe limbajul uman. La fel ca oamenii, cimpanzeii comunică prin expresii faciale, zgomote și mișcări ale corpului. În ultimele

³⁴ Achim Mihai, *Antropologia culturală*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 140.

decenii, experimentele au arătat că maimuțele mari pot învăța și folosi *Ameslan* (American Sign Language), care este folosit de oamenii surdo-muți. Ameslan este constituit dintr-un număr de unități de gesturi de bază, ce sunt omoloage sunetelor din limbajul vorbit. Aceste unități sunt combinate pentru a forma cuvinte și unități mai largi de semnificație. Primul cimpanzeu care a învățat Ameslan a fost o femelă, pe nume Wusshoe. După ce a achiziționat acest limbaj, a manifestat diferite trăsături umane: se jura, glumea, spunea minciuni și a încercat să învețe limbajul și pe alții³⁵.

Ceea ce este uimitor la maimuțele care „vorbesc” e faptul că acestea folosesc o *limbă* cu totul străină lumii lor, adică cea umană (chiar dacă doar în formă non-verbală). Este pentru prima oară când un animal învață să comunice într-un limbaj care nu numai că nu-i este propriu, dar este și *artificial*. Oare aceasta ne-ar putea determina să reconsiderăm ceea ce-am spus despre conștiința de sine a anumitor animale?

Cu toate că cimpanzeii „se amuză” și pot învăța să se exprime dincolo de limbajul tipic speciei lor (învățând înțelesul a numeroase cuvinte), aceștia nu pot stăpâni limba oamenilor astfel încât să atingă nivelul cognitiv uman. Oricât ar fi de distractiv să le privim cum se „umanizează” prin semnalele râsului, nu e de ajuns pentru a susține că acestea ar fi ființe umoristice.³⁶ Ceea ce înseamnă că:

„nu este suficient să susții că nu știu ce alte animale au conștiință, sau au cultură, sau au un limbaj, căci conștiința lor animală nu combină rațiunea umană, limba omenească, decizia morală umană și emoțiile omenești în moduri care pot produce politica, arta, sau religia umană”³⁷.

³⁵ *Ibidem*, p. 140.

³⁶ Cf. Mordechai Gordon, *Humor, Laughter and Human Flourishing. A philosophical Exploration of the Laughing Animal*, ed. cit., p. 17: „Unlike laughter, humor necessitates a cognitive shift and an ability to recognize incongruities and ambiguities on the part of the person enjoying the humor”.

³⁷ Francis Fukuyama, *Viitorul nostru postuman. Consecințele revoluției biotehnologice*, Humanitas, București, 2004, p. 198.

Obișnuim să comparăm cimpanzeii cu oamenii din diverse puncte de vedere, spunând, de exemplu, că împărtășim același ADN în proporție de aproape 99%, ca și cum ar fi o nimica toată. În realitate, diferențele sunt profunde. Să ne imaginăm că o legumă cum e castravetele, poate conține până la 99% apă, însă, ce diferență este între un kilogram de castravete și un litru de apă plată, nu-i așa?!

Ceea ce putem conchide în legătură cu abilitățile impresionante de învățare și de comunicare ale maimuțelor este următorul fapt: dacă în mediul natural nu învață astfel de limbaje artificiale, ci numai în medii controlate de om, înseamnă că acestea au totuși o structură emergentă de înțelegere a simbolurilor, care, din punct de vedere evoluționist, reprezintă o etapă însemnată a desăvârșirii limbajului omenesc. Până la urmă, limbajul nostru nu a apărut din senin. În virtutea acestor exemple, putem spune că maimuțele superioare ar putea fi capabile să rețină sau să exprime o ironie? Probabil numai după ce reușesc să asimileze limbajul simbolic uman. Fără însușirea unui astfel de limbaj, intenționalitatea ironică a maimuțelor se reduce la forme rudimentare de tachinare și de batjocură, specifice de regulă anumitor categorii de persoane cu retard mintal.

Observasem anterior faptul că și animalele pot fi jucăușe, astfel încât, unele dintre ele par a fi capabile să dezvolte un adevărat simț al umorului, spre deosebire de unii oameni care, din diferite motive, nu ajung să-l aibă niciodată. Dar în ce constă, de fapt, „umorul” animal? Lăsând la o parte cazul maimuțelor „vorbitoare” care și-au dezvoltat un oarecare simț al umorului, să analizăm ce fel de „glume” fac animalele în limitele propriei lor lumi. De exemplu, urangutanii și cimpanzeii sunt cunoscuți pentru comportamentele lor batjocoritoare: aruncă cu diferite lucruri în celelalte maimuțe fără intenția de a le răni, se strâmbă și scot sunete similare râsului copios uman. Expresia facială a acestora reprezintă un rânet care anunță râsul copios al omului: